

BALATON PETRA

A háziipar „felfedezése” és jelentősége Székelyföldön
a 19–20. század fordulóján

A háziipar, a népművészet felfedezése a 19. század közepén megkezdődött – időpontjaként az 1867. évi párizsi világkiállítást szokás említeni, az 1873. évi bécsi világkiállításon pedig a magyar háziipar is bemutatkozott –, igazán azonban a millennium után, a századforduló közgondolkodásában érvényesült. A nemzetállami retorika a kapitalizmus és a modernizáció korában középpontba helyezte a nemzeti értékeket és azok átörökítését, és felismerte a gazdasági és társadalmi folyamatok, többek között az iparosodás hagyományos közösségekre gyakorolt hatásait. A 20. század elejére a politikusok és a művészek hangsúlyozták a falvak értékmegőrző szerepét, a hagyományörzés jelentőségét. Magyarországon – mint Európa többi agrárországában – a háziipar állandó keresetforrássá fejlesztése kínálkozott egyik lehetőségnek az agrártársadalom kivándorlásának csökkentésére.¹ A hagyományos gazdálkodást folytató, leszakadó régiókban, így Székelyföldön a háziipar különösen alkalmas volt a napszámos réteg megélhetésének javítására, főként a tél folyamán beálló nagyobb munka- és keresethiány enyhítésére.

A székely régió négy abszolút magyar többségű vármegyéje (Maros-Torda, Udvarhely, Csík és Háromszék) hagyományos gazdasági rendszerének szociális válsága az 1890-es évekre szembetűnő lett. A helyi tőke hiánya, a gyáripar fejletlensége, a közlekedési viszonyok elmaradottsága mellett a természeti-földrajzi adottságokból, valamint az eltérő történeti fejlődéséből következett a hagyományos agrárrendszer.² Az önel tartó családi gazdálkodás egyesítette a földművelést, az állattenyésztést és számos mellékfoglalkozást. A háziipar meghatározó szerepet töltött be; az ún. „ezermester székely” típusa valóság volt, aki a kis családi gazdálkodásban minden szükséges kelléket elő tudott állítani. A háziipar egyes településeken, vidékeken túlnőtt az önellátás keretein és eladásra is termelt. Így, ahol adottak voltak a bőséges nyersanyag és az értékesítési lehetőségek, termelő népiparrá (falusi vagy parasztipar) fejlődött.³ Egyes speciális árucikkek népművészeti értékük miatt bekerültek a nagy-

¹ GELLÉRI Mór: *Ipartörténeti vázlatok*, Budapest, Singer és Wolfner, 1906, 99–115.

² Székelyföld gazdasági hanyatlásáról és a társadalmi-kormányzati törekvésekről korábbi cikkeimben foglalkoztam. Vö.: BALATON Petra: „A székely akció előzménye és története”. *Székelyföld*, VI, 2002, 62–93; Uő.: „A székelyföldi (erdélyrészi) kirendeltség tevékenységéről”. *Magyar Kisebbség*, Új sorozat, VIII, 2003/2–3. (28–29.) 82–90; Uő.: *A székely akció története. I/1. Munkaterv és kirendeltségi jelentések*, Budapest, Cartofil, 2004; Uő.: *Gazdaság és társadalom*. In Bárdi Nándor és Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története*, III. kötet, Székelyudvarhely, MTA BTK–EME–HRM, 2016. 137–241.

³ EGYED Ákos: *A parasztság Erdélyben a századfordulón*, Bukarest, Tudományos és Enciklopédiai Kiadó, 1975, 125–131.

1. kép. Székelyföld térképe. Forrás: GFDL

2. kép. Keöpeczi Sebestyén József: A Nemes Székely Nemzet ősi címere (1943) a Székely Nemzeti Múzeum dísztermében (ma Bartók-terem)

kereskedelmi forgalomba és versenyképessé váltak, így például a parajdi és bágyi cserge, az udvarhelyi, a magyarói, a disznajói, az árapataki és a holtmarosi varrottások vagy Maros-Torda vármegye Mezőséggel határos településeinek (Mezőfele, Mezőcsávás, Mezőbánd, Mezőkölpény) nádfonatú termékei.⁴

A 19. század középső harmadától Székelyföldön visszaszorult a háziipari termékek felvevőpiaca a megváltozott életviszonyok, a fokozódó igények, majd a román vámháború (1885–1891)⁵

⁴ Sz. SZAKÁTS Péter: „A Székelyföld ipara. Története, eseményei.” In CSUTAK Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Kolozsvár, Minerva, 1929, 669–681.

⁵ A román fejedelemségek az erdélyi ipar kedvező értékesítési területeinek számítottak. A modern román állam kiépülésével azonban a beviteli vámok folyamatosan növekedtek, emellett az 1870-es évektől a hagyományos székely kézműiparnak szembe kellett néznie az osztrák–cseh ipar termékeivel és a Kárpátokon túl a vízi szállítás révén megjelenő angol és francia áruk konkurenciájával.

és az olcsó gyáripari termékek megjelenése következtében, és egyre inkább a házi szükséglet kielégítésére szorítkozott. A területi szétszórtságból és az infrastruktúra fejletlenségéből adódó nehézségek mellett nagy problémát jelentett az áruk kezdetlegessége, a megfelelő munkaeszközök hiánya, az értékesítés szervezetlensége és a nyersanyaghiány (a sás drágasága, fa, kender, gyapjú hiánya).⁶ A háziipari cikkek nagy részét maguk a háziiparosok vásárolva vagy házalva adták el, bár a szekérbér drágább volt Parajd és Marosvásárhely között, mint a vasúti szállítás Németország és Marosvásárhely között. Nagy gondot okozott a termékek hamisítása, ugyanis élelmes házaló cigányok országszerte évente százezres nagyságrendben árultak silány osztrák gyáripari árukat, mint „eredeti igaz székely portékákat”.⁷

A korabeli gazdasági szakírók a székely nép gazdasági helyzetének rosszabbodását szoros összefüggésbe hozták a háziipar hanyatlásával; annak fejlesztését az állam, az illetékes szaktestületek és hatóságok (Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara, iparfejlesztő bizottságok, ipari szakiskolák és megyei gazdasági egyesületek) feladatának tartották.⁸

Az 1880-as években Székelyföldön kibontakozó állami ipartámogatás a háziipar felkarolására helyezte a hangsúlyt az iparfejlesztési politikát meghatározó Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE), illetve Sztérényi József erdélyi iparfelügyelő (1890), a háziipari szakosztály igazgatója (1893), később államtitkár (1906–1910) koncepciója alapján. Így például a Kereskedelmi Minisztérium a székely állami ipartámogatás hitelkeretének felét, mintegy félmillió koronát fordított a háziipar megszervezésére és támogatására 1899–1904 között.⁹ Ahogy országszerte, Székelyföldön is államsegéllyel támogatták a vállalati alapon működő, tömegtermelő háziipari vállalatok megszervezését 1890-től, ahol a tőkeerős, értékesítésről is gondoskodó vállalkozó feladata volt a nyersanyagok biztosítása, a munka-vezetés, a készítmények átvétele, majd értékesítése.¹⁰ Baross Gábor (közmunka- és

.....
A kisipar krízisét enyhítette az erdélyi iparos és kereskedő körök nyomására 1875-ben 10 évre kötött szabadkereskedelmi egyezmény Romániával. A „brassói” néven emlegetett székelyföldi áruk között elsősorban a ruházati és háztartási cikkeknek, a szíjgyártó és faipari készítményeknek volt nagy keletje, Romániából pedig főként élőállatok érkeztek Erdélybe. 1885-ben Németország a keleti marhavész behurcolása elől elzárta határait a magyar marha előtt, amire Magyarország a román határ lezárásával reagált. Románia retorzióval élve nem hosszabbította meg a kereskedelmi szerződést, és a vámszerződés megkötése iránti tárgyalások is meghiúsultak, így 1886. június 1-jével szerződés nélküli állapot lépett életbe. A két ország közötti kereskedelmi és vámszerződés 1893. december 21-én rendeződött.

⁶ BALATON (2004): 215–220.

⁷ *Alispáni jelentés Udvarhely vármegye közigazgatási állapotáról az 1906. évben*, Székelyudvarhely, K. n., 1907, 63.

⁸ ALBERT Csilla – SIMON Orsolya (szerk.): *A székely kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai*, Csíkszereda, Hargita Kiadóhivatal, 2001, 146.

⁹ *Ipari akció a Székelyföldön. Javaslatok az iparnak a Székelyföldön való fejlesztéséhez*, Budapest, Atheneum, 1905, 123–124; BALATON PETRA–REISZ T. CSABA: „A székelyföldi ipari akció”. *Levéltári Közlemények*, LXXVII, 2006/2. 55–122.

¹⁰ BALATON Petra: „Sztérényi József erdélyi pályafutása”. *Levéltári Közlemények*, LXXXII, 2011/2. 146–170.

közlekedésügyi 1886–1889, kereskedelemügyi 1889–1892) minisztersége idején két vállalkozó szerződés alapján – elszámolás kötelezettsége mellett – 8000–8000 korona forgótőkével megkezdte a fontosabb székelyföldi háziipari (faipari, valamint szőnyegszövés-, gyékény- és fűzfonás-) készítmények megvásárlását és közvetítését.

A legnagyobb bedolgozói rendszeren alapuló háziipari vállalat az Első Székely Szövőgyár lett. Elődjének a Pótsa József főispán alapította Háromszéki Háziipari Egyesületet és annak szövő tanműhelyét tartják (1873). Kezdetben főleg háziipari bedolgozókkal végeztették a munkát, majd a Kereskedelmi Minisztérium a Magyar Ipari és Kereskedelmi Bank hathatós támogatásával 80 000 forint alaptőkével feltőkésítette a vállalatot (1891). A termékeket elsősorban Erdélyben és Romániában értékesítették. A gyárat 1900-ban haszonbérbe vette, 1904-ben megvásárolta Klinger Henrik cége, aki az ún. szövőtelepek szervezésével az egész megyére kiterjedő hálószerű háziipari bedolgozói rendszert épített ki. A vezető szerepet a felsőcsernátoni telep egyesített községei (Alsócsernáton, Kézdimárkosfalva, Hatolyka, Szörcse, Dálnok) vállalták. A varró háziipar keretében elkészült szöveteiket a gyártelepen dolgozók szabták ki és varrták meg a durva csomagolóvászonról a finom lendamaszt terítőig. A gyár 1903-ban 38 településen 741 főt foglalkoztatott, 1909-ben a gyári és a háziiparosok száma elérte a 800 főt, ekkorra a helyiek is kezdtek hozzászokni a gyári munkamorálhoz. A munkáshiány miatt azonban még Bácskából és Felső-Magyarországról is kellett munkásokat telepíteni Székelyföldre. Az első világháború kitörésekor a gyár – a 431 rendes alkalmazott mellett – kb. 500 bedolgozónak adott munkát. A bedolgozási rendszer 1916-ban szűnt meg, az idejéig múlt szövőszerűek a bedolgozók tulajdonában maradtak, akik még jó ideig szőttek helyi megrendelésre vagy a kézdivásárhelyi vásárokra.¹¹

Számos állami intézmény szolgálta Székelyföldön a háziipar fejlődését. Így a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara, más néven az ún. Székely Kamara (1890), amely a székelyföldi gazdasági viszonyok tanulmányozása mellett számtalan javaslatot fogalmazott meg a háziipar fejlesztése terén, statisztikai adatgyűjtései páratlan forrásértékűek. Székelyföld első ipari intézménye, a marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum (1886) úgyszintén a (fém-, agyag-, fa-, bőr-, szövő-, fonó-, ruházati) kézmű- és háziipar fejlesztését szolgálta, külön háziipari osztálya is alakult (1892). A székely iparfejlesztés központjának kijelölt intézmény 1905-től vállalta a háziipari ágazatok felkutatását, a korszerű háziipari gyűjtemény létrehozását, a háziiparosok nyilvántartását, háziipari tanfolyamok rendezését, valamint a cikkek értékesítésének a megszervezését. Az intézmény minta- és gyűjteménytárának korszerűsítése visszatérő és költséges feladat volt.¹²

A kamara területén az ipari szakiskolák és a tanműhelyek széles hálózata szintén a háziipar fejlődését szolgálta. A székelyudvarhelyi kő- és agyagipari szakiskola (1893) kisugárzó hatása a környékre vitathatatlan. De számos társadalmi és állami kezdeményezésre magalakuló tanműhely végezte a fafaragás (nyárádszeredai mű-

¹¹ *Ipari akció*, 98–103.

¹² Uo., 108–110., 138–141.

faragó iskola),¹³ a varrás és kötés (Gyergyóditró), a szövés (csíkszeredai,¹⁴ székelykeresztúri szövőipari tanműhely¹⁵), a kosár- és szalmafonás (Gyergyóalfalu), a gyermekjáték-készítés (Gyergyószentmiklós) fejlesztését. A háziipari termékek piaci értékesítését a Magyar Kereskedelmi Társaság háziipari üzletága végezte; a fonó, szövő- illetve varrottas háziipari termékekét pedig az Országos Háziipari Szövetség és az EMKE segítette.

A földművelésügyi tárca 1899-től indított akciót a gazdasági háziipar fejlesztésére. Az agrártárca székely kormánybiztossága (később miniszteri kirendeltsége) 1902-től külön hitelkeretben támogatta a székely háziipart. 1905 tavaszától Hadas Sándor személyében Marosvásárhelyen háziipari szaktanító végezte az oktatással és tanácsadással, a háziipar tervszerű fejlesztésével és a piacképes cikkek értékesítésével járó feladatokat.¹⁶ A tárca rendszeresen rendezett háziipari tanfolyamokat kisebb községekben, gondoskodott a szakértő háziipari tanítók kihelyezéséről, a piacképes formák és díszítések oktatásáról. A kétéhetestől az 5 hónapon át tartó tanfolyamokat télen és tavasszal (november és április között) szervezték, amikor nem volt mezőgazdasági munka. A tanítási idő minden esetben délelőtt 8–12 és délután 14–18 óra között volt, a hallgatók száma 12–24 fő között változott. A legtöbb tanfolyamot a kosárfonás, a nádfeldolgozás, a gyékényszövés és a faeszköz készítés terén szervezték meg 1903–1912 között.¹⁷

Az agrártárca a piacképes háziipari cikkeket a bemutatás és értékesítés céljából szervezett karácsonyi alkalmi vásárok és kiállítások tapasztalatai alapján állapította meg a társadalmi közegek bevonásával 1902–1905 között.¹⁸ Elsősorban az alföldi (debreceni, aradi, szegedi, hódmezővásárhelyi, karcagi) és a fővárosi közönség körében népszerűsítették a székely termékeket.¹⁹ A tárgyak összegyűjtését és a rendezvényekkel kapcsolatos székelyföldi szervezést a kamara végezte, a magyarországi munkákat a városokban működő, a székelység ügyét támogató egyesületek, az ún. székely társaságok vállalták. A székely háziipari karácsonyi bazárok alkalmával kiderült, hogy könnyen és elég jó áron értékesíthetőek a gyermekjátékok és az olcsó használati tárgyak (kosáráruk, sáskészítmények, vesszőből fonott áruk, gazdasági

¹³ *Jelentés a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara kerületének 1903-ik évi közgazdasági viszonyairól*, Marosvásárhely, A Kereskedelmi és Iparkamara, 1904, 56.

¹⁴ *Jelentés a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara kerületének 1891-ik évi közgazdasági viszonyairól*, Marosvásárhely, A Kereskedelmi és Iparkamara, 1892, 113–114.

¹⁵ *Jelentés a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara kerületének 1892-ik évi közgazdasági viszonyairól*, Marosvásárhely, A Kereskedelmi és Iparkamara, 1893, 124.

¹⁶ *Székely Újság*, 2, 5, 1906, február, 1.7.

¹⁷ BALATON (2004): 340–343., 409., 430–431., 479; *Az 1908/1909. évi gazdasági téli népies előadások és gazdasági háziipari tanfolyamok jegyzéke*, Budapest, A m. kir. földművelésügyi miniszter kiadványai, 1908/22.

¹⁸ Román Nemzeti Levéltár, Maros Megyei Levéltár, Prefectura Jud. Mureș, Comisia de Dezvoltare 1906. Nr. 27; 1903. Nr. 19. A székely ipar ügyében.

¹⁹ *Székelyföld*, 22, 12, 1903, február. 8. 2; *Maros-Torda*, 4, 39, 1903, október. 15. *Maros-Torda*, 4, 43, 1903, november. 12. 4; *Maros-Torda*, 4, 48, 1903, december. 17. 4; *Székely Világ*, 1, 40, 1905, november. 26. 511.

faeszközök és edények, cserépedények, pokrócok), a finomabb termékek (varrottasok, taplóból, szalmából és egyéb anyagból készült dísz tárgyak) ellenben csak kisebb mennyiségben, az előállításukra fordított munkához mérten sokkal rosszabb áron eladhatóak.

A székelyföldi háziipar népszerűsítésére jó hatással volt az 1905–6. évi belpolitikai válság nyomán megindult, nemesi és polgári származású hölgyek kezdeményezte tulipán-mozgalom is. A magyar népművészet és ipar pártolását célzó Tulipánkert Szövetség, illetve annak fiókhálózata 1906–1908 között vásárok, estélyek rendezésével, a tulipán-jelvények ötletes terjesztésével új iparágak meghonosítására törekedett.²⁰

A kereskedelmi és agrártárca közötti szoros együttműködés, ahogy országosan, úgy Székelyföldön is hiányzott, így a fejlesztés párhuzamosan két síkon zajlott. Erről tanúskodik a sok államilag támogatott háziipari tanfolyam, amelyek megtartásához a szükséges anyagi és szakmai háttérrel az adott tárca biztosította (nyersanyag, munkagépek), a tanfolyam befejeztével vásárral egybekötött kiállítást szerveztek; a kiállítók munkagép- vagy nyersanyagadományban részesültek. Egyes esetekben azonban sikerült a támogatásokat összehangolni, így például Parajdon és vidékén egy csergépokróc háziipari vállalat alakult 1900-ban.²¹ A három vállalkozó román asszony pokrócok készítését tanította két hónapos tanfolyam keretében 36 parajdi asszonynak. A nyersanyagbeszerzésről a földművelésügyi tárca gondoskodott, ványolóval a kereskedelmi tárca látta el az egyik helyi szövőt, aki mérsékelt díj ellenében végezte aztán a ványolást. A céget 1907-ben már kis tőkeerővel rendelkező vállalként tartották számon.

Jelentősebb háziipari tevékenységek

Székelyföldön a házi- és népiparral foglalkozó családok számát pontosan nem tudjuk meghatározni, tájékoztatást a 19. század utolsó évtizedében készült háziipari törzskönyv, valamint a marosvásárhelyi iparkamara jelentéseinek statisztikai adatai szolgálnak. A kamara adatgyűjtése során több ízben (1894, 1904, 1906) megyénként és községenként összeírta a háziiparosokat, néhol az előállított mennyiséget is sikerült megtudnia, de a kereseti viszonyokat illetően nem kapott megbízható eredményt. 1906 elejére elkészült a székely háziipar törzskönyve, ebben – a nyomtatott úrlapok segítségével – rögzítették a háziiparral (agyag-, faipar, gyékényfonás, hímzés és varrottaskészítés, kosárfonás, kőfaragás, mészegetés, ruházati ipar, seprűkötés, szalma- és hársfonás, szitaszövés, szövőipar, taplómunka) foglalkozó köz-

²⁰ SÁNDOR József: *Az EMKE*, Kolozsvár, EMKE, 1907, 46–47.

²¹ *Alispáni jelentés Udvarhely vármegye közigazgatási állapotáról az 1904. évben*, Székelyudvarhely, K. n., 1905, 64.

ségek listáját, a munkások és családtagok számát, az előállított cikkek minőségét, mennyiségét és értékesítési lehetőségeit.²²

Az adatok alapján a 19. század végén az őstermelő önálló keresők és segítő családtagok valamivel több mint 10%-a foglalkozott népiparral Csík vármegyében, máshol arányuk kevesebb lehetett.²³ 1896-ban például csak a fa- és vesszőfonó háziiparral a négy székely vármegyében 788 családfő foglalkozott.²⁴ 1900-ban a kereső ipari népesség 9,15%-a foglalkozott háziiparral. A Székely Kamara 1911-ben 30.000 családra becsülte az eladásra is termelő iparos családok számát. Az elterjedtebb és fejlődőképes háziipari ágazatok az agyag-, kő-, kádáripár, a gazdasági és háztartási cikkek készítése, a pokróc-, szőnyeg-, posztó-, vászon- és asztalneműszövés, a varrottas készítés, a kosár-, sás- és szalmafonás voltak.

A háromszékiek a székelyek között elsőként hagyták el hagyományos öltözköket az 1880-as évektől, a széles tömegek azonban megmaradtak a hagyományosnak számító falusi népviseletnél, abban csak a színes fonal egy részét váltotta fel a hetvenes években a külföldi áru, később jutott szerephez a nagyipari szövet. A gyári termékek iránti szerény kereslet a házi szövőszekek tömeges továbbélését biztosította.²⁵ Legtöbben Udvarhely vármegyében (például Székelykeresztúr, Lövéte, Küsmöd, Siklód, Hodgya, Alsósófalva, Felsősófalva) foglalkoztak szövő és fonó háziiparral.

A Brassó melletti Hétfalu, elsősorban Pürkerec csángó lakossága a posztószövés területén tűnt ki. Maros-Torda vármegyében (Makfalva, Sóvárád, Alsó- és Felsőrépa) a posztót és a pokrócot eladásra szőtték, Csík vármegyében Csíkpálfalván a szőnyegszövést, Gyergyóban és Gyimesekben, illetve Csíkszentdomokoson a gyapjúposztó- és pokrócszövést üzték. Háromszék vármegye fejlett gyapjúiparára (Kovászna, Bereck, Illyefalva) alapozott a sepsiszentgyörgyi szövőgyár is a kezdeti időszakban.

A fa- és erdőmunka minden ága virágzott a hegyvidéki községekben. A székér- és kerékgyártás az egész Székelyföldön, a fenyőfakádárság Haraly, Papolc, Ozsdola, Gelence, Bereck településeken volt jelentős a vámháború előtt. A faedényeket Csík és Udvarhely vármegyékben (Malomfalva, Szentlélek, Firtosvára, Magyarhermány, Sófalva), esztergályozott faedényeket piaci eladásra Szovátán és Sóvárádon (Maros-Torda vármegye) készítettek. A faipar minden ágát művelték Sóvidéken és Erdővidéken. A zsinidelygyártás Udvarhely és Csík (Kászon) vármegyékben, a szitakáva-, az abroncskéreggyártás Háromszék (Haraly, Hilib, Papolc, Körös), Csík és Udvarhely (Székelykeresztúr) vármegyékben volt jelentős. A szitakéreg-készítéssel és kereskedelemmel Zágon emelkedett ki. Népi ácsközpontok voltak Gyergyóban Remete, Hargitában Zetelaka, ahol a Németországban és Hol-

²² A listát részletesen lásd: *Jelentés a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara területének 1906. évi közgazdasági viszonyairól*, Marosvásárhely, A Kereskedelmi és Iparkamara, 1907, 70–75.

²³ EGYED: i. m., 128.

²⁴ Az 1896. évi háziipari törzskönyv adataira: KOVÁCS Gyula: „A magyar háziipar törzskönyve”. In Matlekovits Sándor (szerk.): *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*, Budapest, k. n., 1898, 326–348.

²⁵ GAZDA Klára: *A székely népviselet*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998, 190.

landiában is keresett legjobb kézi hasítású gerendát csinálták. A deszkametszés az oláhfalviak főipara volt.

A román vámháborúig a szekér- és kerékgyártás az egész Székelyföldön virágzott, különösen a háromszéki háziiparosok termékeit szállították ezrével Romániába. A szekérkerék faragása Kibéd sajátossága volt, de 1904-ben csak 10 család foglalkozott ezzel és árulta az országos vásárokon. A bükkövezetben számos község háziipari bútorkészítésre (ácsolt láda, szuszék) szakosodott (Siklód, Parajd, Oroszhegy). A szabályozott erdőgazdálkodás (1879) és a román vámintézkedések az 1880-as évekre megnehezítették a nyersanyag beszerzését. A századfordulóra az erdőarányosítás és erdőeladások következtében csökkenést mutatott a faipari cikkek előállítására, különösen a faragással előállított munkáké.

A mészégetés mint természetkielölő erdei népipar a 19. század elején 36 település, így például Homoródalmás, Homoródkarácsonyfalva, Vargyas, Csíkszentdomokos és Pürkerec lakói számára jelentett megélhetési forrást Székelyföldön. Ezek a települések az önellátó és az árutermelő stratégiák kiegészítő alkalmazásával teremtették meg életfeltételeiket. A mészégető családokban a férfitagok fő tevékenysége a rendkívül nehéz fizikai munkát igénylő mészégetésre korlátozódott, az asszonyok feladatköre az általában 5–10 hektár földterületen való gazdálkodás mellett nemcsak a gyermekek nevelésére terjedt ki, hanem jelentős mértékben részt vállaltak a kora tavasztól késő őszig tartó mészégetésben is.²⁶

Szinte minden községben foglalkoztak téglá, cserép, fazekasedény, kályha, pipa és dísz tárgyak előállításával, különösen Csík (Csíkmadaras, Csíkdánfalva) és Udvarhely (Korond, Homoródalmás, Székelyudvarhely, Siklód, Küsmöd, Etód, Szolokma) vármegyékben, de Maros-Torda vármegyében (Makfalva, Görgény-szentimre) és Erdővidéken (Nagybacon, Barót, Magyarhermány) is. Korond és a csíki Madaras látta el Székelyföldet és tágabb környezetét olcsó, mázatlan főző- és víztartó edényekkel. Korondon 145-en, Makfalván 119-en foglalkoztak ezzel az iparággal. A termékeket a termelők hordták szét a falvakba és a vásárokbá, ahol gabonáért vagy pénzért árulták. A korondiak a környező, viszonylag módosabb falvakat járták (Énlaka, Etéd, Siménfalva, Székelykeresztúr vidéke) egészen Székelyudvarhely és Segesvár környékéig, a szekerező fazekasok a Korond–Marosvásárhely, illetve a Marosvásárhelytől északra eső, főleg román lakosú mezőségi falvakat. Új piacokat jelentettek a Kárpátokon túli falvak, városok, amelyek valósággal felvirágoztatták a korondi fazekasságot. A fém- és porcelánedények terjedésével a 19. század végén megcsappant a kereslet, és a fazekasság súlyos értékesítési gondokkal küzdött. Míg 1886 előtt 100 darab edény ára 3 forint volt, addig a vámháború következtében beszűkült romániai piacon mindössze 1,70 forintot fizettek ugyanannyiért. Ez is arra készítette a korondiakat, hogy átérjenek a jóval keresettebb mázas edények készítésére, amelyek többségét a 19. század végéig még csak a székelyföldi városokban készítették (Székelyudvarhely, Marosvásárhely). A korondiak éveken

²⁶ KINDA István: „Itt örökkéig mész vót, ősidők óta! Erdei iparúzás Vargyas környékén”. *Örökségünk*, III, 2009/1. 8–10.

át görcsösen ragaszkodtak a hagyományos edénykészítéshez, idegenkedtek minden újítástól. 1892-ben a kereskedelmi tárca szaktanítót küldött Korondra, aki 6 hónapos tanfolyam keretében oktatta a máztalan, vörös edények készítőit a mázas edények készítésére, de valóságos sztrájk bontakozott ki a tanfolyammal szemben. Hasonlóan fogadták a vándortanítót is attól félve, hogy iparigazolvány váltására kötelezik őket és adózás útján behajtják rajtuk a tanfolyam költségeit. A mázas kerámia korondi térhódítása a 20. század első éveire tehető a székelyudvarhelyi agyagipari szakiskola hatására, amely minden típusú technikai megoldás oktatása mellett megismertette tanítványait a népi motívumkinccsel. Kezdetben a korondi fazekasok közül csak néhányan tértek át a színes mázak és az írókás díszítmények alkalmazására, például a korszak egyik neves és rendszeresen állami támogatásban részesülő fazekasa, Filep Dezső. Gáspár Gyula, az árcsói fürdő akkori tulajdonosa egy kis mázasedény-műhelyt létesített, ahol az első mázas edényt készítő mesterek dolgoztak. Az erdélyi piacokon a legszebb és legváltozatosabb mázas edényeket a 20. század elején a korondiak gyártották.²⁷ A szakiskola hatására az udvarhelyi fazekasmesterek zömmel feladták korábbi edényformáikat és díszítményeiket, és a századforduló polgári ízlésvilágának előretörésével a szász polgárság mintakincsének és edénytípusainak utánzása divatjelenség lett (kék-fehér kobalt).²⁸ Az állam ösztöndíjjal támogatta az iparosok képzését, államsegéllyel a műhelyberendezések korszerűsítését és a megfelelő kemence építését. Ezzel egy időben megszűntek a szomszédos fazekasközpontok, csak Szolokma és Makfalva tartotta magát. Makfalván 150-re nőtt a fazekasok száma, Korodon 250-en, de a korongolás mesterségét ismerő és gyakorló személyek száma még ennél is nagyobb lehetett, hiszen Barabás Endre leírása szerint Korondon 600 fazekas volt 1904-ben.²⁹

Népművészeti értéke miatt vált híressé Molnár Dani agyagszobrász, fazekasmester (Makkfalva, Maros-Torda megye), aki gyufaszállal készítette állatszobrait (ökrök, tehének, bivalyok, medvék stb.), amit a szovátai fürdőhelyen árult. Művészi tehetségét nagyra értékelték a fővárosban is.

A bányákban, valamint a hegyoldalakon, vízmosságokban stb. kitermelt követ szakképzett (iparos) és háziiparos kőfaragók, illetve kőművesek dolgozták fel. Akőfaragást üzték a 19–20. században Homoródrejetén, Homoródkeményfalván, Homoródszentpálon, Városfalván, Homoróddarócon és Lövétén, de a legmagasabb színvonalra és nagy területre kiható jelentőségre Gyepesen és Homoródjánosfalván fejlődött. A helyiek az 1860-as években megindult vasútépítésekben dolgozó (kőfejtést, hidak, vízátereszek, alagutak stb. köveinek faragását

²⁷ MIKLÓS Zoltán: „A fazekasság mint folyamatosan változó kézműves foglalkozás”. sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/kriza_tarsasag_evkonyv_14/pages/007_A_fazekassag_mint_folyamatosan.htm (2015. 02. 15.) TÓFALVI Zoltán: „A korondi fazekasság rövid története”. *Etnographia*, XCIV, 1983/4. 599–613.

²⁸ SZŐCSNÉ Gazda Enikő: „A székelyudvarhelyi fazekasság a céh- és ipartársulati jegyzőkönyvek tükrében”. *Acta Siculica*, (A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve), 2008, 497–508.

²⁹ BARABÁS Endre: *Udvarhely vármegye leírása közgazdasági szempontból*, Budapest, Különlenyomat a Közgazdasági Szemle 1904. évi szeptemberi füzetéből, 1904.

3–6. kép. Korondi kerámia (Itt és szemben.)

végző) olasz szakemberektől „lopták el” a mesterség fogásait.³⁰

Jelentékeny háziiparágnak számított a szalmafonás Maros-Torda és Udvarhely vármegyék szomszédos községeiben (Ehed, Hodos, Jobbágytelke), az előállított cikkek jobbára szalmakalapok, kosarak, lábtörlők, gyékények. Gyékény- és hánccsfonással csak Maros-Torda vármegyében a századfordulón 530 család foglalkozott, de kisebb mértékben Háromszék és Udvarhely vármegyékben is.

A vesszőárúk előállításának Háromszék (Lécfalva, Maksa, Aldoboly) és Udvarhely (Alsósiménfalva, Magyarzsákod, Bözödújfalú) vármegyékben, a kosár- és a sprükészítésnek Maros-

³⁰ HÁLA József: „A kőfaragás és emlékei a székelyföldi Homoródjánosfalván”. In Cseri Miklós, Füzes Endre (szerk.): *Ház és ember: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleménye* 16. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2003, 131–146.

Torda vármegyében voltak hagyományai. Legismertebb kosárfonó községek Alsósiménfalva, Magyarzsákod és Bözödújfalva. A sásfonás és szatyor-(szotyor)kötés volt az egyetlen háziiparág, amelynek termékei kereskedelmi úton jöttek forgalomba és a világpiacra is kijutottak. Maros-Torda vármegye Mezőséggel határos településeinek (Mezőfele, Mezőcsávás, Mezőbánd, Mezőkölpény) nádfontatú termékeit, szatyrait mint „japán iparcikket” szállították Bécsbe az 1870-es években. A kereskedők Hamburgig is szállították a székely „szotyrot” a 20. század elején, többen maguk járták Bács, Szerbia, Bosznia vásárait kevés kis jövedelemért. A MÁV megrendelése az

1890-as évektől nagyobb keresetet tettek lehetővé a lábtörlőkészítőknek. A rendelések nyomán a szatyrok 30–40%-kal drágábban keltek el. A szatyorkészítéssel foglalkozókat Mezőfele községben sásgyékény szövetkezetbe vonták Lázár István főispán kezdeményezésére (1905).³¹ Tíz községben fűzfatelep alakult állami támogatással a kosárfonás fejlesztése érdekében. A kosarak készítéséből és eladásából 1912 tavaszáig 25.000 korona folyt be, az értékesítésre alakult a mezőmadarasi szövetkezet.³² A sásgyékényt termő tavak lecsapolásával azonban egyre nagyobb nehézséget okozott a nyersanyag beszerzése, nyereszkeségi célból bérlők foglalták le a nádtelepeket, így a 20. századra Kolozsvár vidékére kellett elmenni sást vágni.

³¹ *Székely Világ*, I, 32, 1905, október. I. 382.

³² *Udvarhelyi Híradó*, 15, 18, 1912, április. 28. 6.

7. kép. Korondi kerámia és fonottáru

8. kép. Kosárfonás Simenfalván

A taplóipar az 1870-es évek végétől vált nagyobb mérvűvé: brassói kereskedő megrendelésére elsősorban Háromszék vármegyében folyt taplógyűjtés, amit némi előkészítés és a fölösleges részek eltávolítása után Németországban a „hajók iszkábolásánál”, azaz a repedések betömésénél használtak. Később a taplóáruk exportálásával foglalkozó farkaslaki és korondi cégekről tettek említést az 1890-es években. Művészi kivitelezésű taplófeldolgozás (táska, sapka) csak Korondon alakult ki, a növényi vagy figurális díszítések részben préseltek, részben utólag feldolgozottak.³³

A 19. század végi és 20. század eleji háziipari fejlesztések egyes háziipari ágazatokat nemcsak tovább éltettek Székelyföldön, hanem sok esetben teljesen átalakítottak egy-egy meglévő háziipari ágat, és létrehoztak egy-egy olyan tárgyi kultúrát, ami ma még helyenként fellelhető és gyűjthető, ezzel komoly feladatot állítva a történeti néprajz művelői számára.

Abstract

The “Discovery” and the Importance of Home Industry in Széklerland at the Turn of the 20th Century

Home industry and folk art were discovered in Hungary as a result of the development of capitalism and modernisation. The effect of these processes on ordinary communities was realised by politicians and artists, who emphasised the valuable role home industry played in preserving villages, especially in decreasing migration away from agrarian society. Home industry was especially suitable for improving the living conditions in Széklerland, where traditional husbandry had been the norm, and which had undergone a serious social decline in the 1890s. This study introduces the governmental developments at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, as well as the importance of the home industry, which grew into a profitable folk industry that outstripped the original function to supply the family

³³ Sz. Szakáts: i. m., 677.

with necessary items. By the 1910s, about 30,000 families worked in home industry. Popular branches that had possibilities for development were the clay, stone and cooper industries; the production of household objects; weaving of carpets, blankets, baize, cotton and table cloths; embroidery; and weaving baskets, sedge and straw.